

El vocabulari utilitzat a les definicions

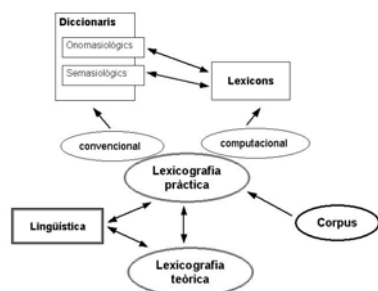
Joan Soler

Tallers de lexicografia de l'IULA
Universitat Pompeu Fabra
Octubre, 2005

Esquema general

- El panorama canviant de la lexicografia
- Desviacions descriptives
- El vocabulari definidor i l'estructura del diccionari
- Del vocabulari a la metallengua: el sistema
- Condicions d'un sistema de definició
- Obtenció d'una metallengua
- Aplicació

El panorama canviant de la lexicografia

Desviacions descriptives: circularitat

- Marcus (1970): *índex de circularitat* n del mot a , en què n és l'enter més petit tal que hi ha una sèrie x_0, x_1, \dots, x_n que té $n + 1$ termes amb les següents propietats:
 - $x_0 = a$
 - x_{i+1} s'utilitza en la definició de i
 - per a qualsevol $i, 0 \leq i \leq n - 1$, hi ha un enter j tal que x_j s'utilitza en la definició de x_n
- $A \rightarrow B, B \rightarrow A$ (índex de circularitat = 1);
- $A \rightarrow B, B \rightarrow C, C \rightarrow A$ (índex de circularitat = 2);
- $A \rightarrow B, B \rightarrow C, C \rightarrow D, D \rightarrow A$ (índex de circularitat = 3);

Desviacions descriptives: circularitat

facultat *f.* [...] || Poder, dret, de fer alguna cosa. [DIEC]

poder *m.* Facultat que posa en estat de fer alguna cosa; (...) [DIEC]

$A \rightarrow B, B \rightarrow A$

Desviacions descriptives: circularitat

La circularitat afecta diferentment les unitats del vocabulari de definició, en funció dels nivells d'inclusió del diccionari.

amonal *m.* Qualsevol explosiu constituït per barreges de nitrat amònic, alumini polvoritzat, carboni i trinitrotoluenè. [DIEC]

azotina *f.* Explosiu compost de nitrat sòdic, carbó, sofre i petroli. [DIEC]

bel·lita *f.* Explosiu compost de cinc parts de nitrat d'amoni i una de dinitrobenzè o trinitrobenzè més una curta quantitat de nitrat potàssic. [DIEC]

dinamita *f.* Explosiu que consisteix en una mescla de nitroglicerina i una substància porosa inerta, d'un gran poder rompedor. [DIEC]

haloxilina *f.* Explosiu fet amb carbó, nitrè, ferrocianur potàssic i una matèria inerta. [DIEC]

Desviacions descriptives: circularitat

La circularitat afecta diferentment els mots en funció de la seva denotació (concreta o abstracta)

La circularitat es presenta amb més freqüència en els casos de definició múltiple, i sobretot en els diccionaris que utilitzen habitualment aquesta pràctica

Desviacions descriptives: circularitat

aptitud *f.* Disposició o capacitat natural o adquirida per a fer alguna cosa. [DIEC]

disposició *f.* (...) | Manera d'ésser que fa apte per a fer alguna cosa, aptitud. [DIEC]

capacitat *f.* (...) || Qualitat del qui està en estat de fer alguna cosa. [DIEC]

qualitat *f.* Allò que, posseït per alguna cosa, fa que aquesta sigui tal com és; qualsevol dels atributs o de les propietats que distingeixen les coses (...). [DIEC]

propietat *f.* Allò que és propi d'alguna cosa; qualitat peculiar o característica; atribut essencial. [DIEC]

atribut *m.* Qualitat o manera d'ésser considerada com a pròpia d'algú o d'alguna cosa. [DIEC]

manera *f.* Forma particular de fer alguna cosa, de procedir, d'ésser. [DIEC]

forma *f.* (...) || Manera d'existència, d'acció o de manifestació d'una mateixa cosa o substància. [DIEC]

Desviacions descriptives: circularitat

Desviacions descriptives: circularitat

calor *f.* Manifestació de l'energia interna d'un sistema que es mesura per mitjà de la temperatura. (...) || Sensació que experimenta el cos animal quan rep calor de l'exterior o quan augmenta la seva temperatura interior a causa d'un estat febril (oposat a *fred*). [DIEC]

temperatura *f.* Magnitud termodinàmica que indica el grau de calor d'un cos mesurant-ne l'energia tèrmica en relació amb la d'un altre. [DIEC]

tèrmic -a adj. Relatiu o pertanyent a la calor o a l'energia calorífica. [DIEC]

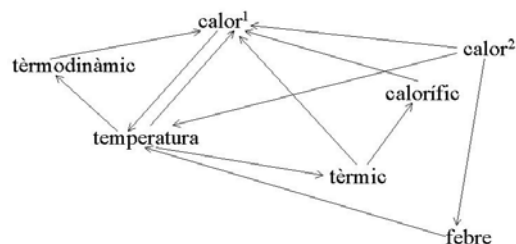
calorífic -a adj. Que produeix calor, que escalfa; pertanyent a la calor. [DIEC]

termodinàmic -a adj. Produït per una força deguda a l'acció de la calor. [DIEC]

febril adj. Pertanyent a la febre; que indica la febre. [DIEC]

febre *f.* Elevació de la temperatura del cos que manifesta la reacció de l'organisme a algun procés patològic. [DIEC]

Desviacions descriptives: circularitat

Desviacions descriptives: circularitat

recipient *adj.* (...) || *m.* Vas, esp. l'adaptat a una retorta per a rebre i condensar el producte de la destil·lació; vas per a rebre i contenir gasos. [DIEC]

gas *m.* Estat de la matèria en què les molècules que el componen resten poc lligades entre elles per les forces de cohesió i que sempre omple totalment i uniformement el recipient que el conté. [DIEC]

Desviacions descriptives: redundància

baixar v. intr. Anar de dalt a baix, d'un punt a un altre situat en un nivell més baix, davallar. *Baixar del quart pis al carrer. L'estel baixa: no té vent. El torrent baixa entre roques.* (...) || tr. Portar de dalt a baix, d'un punt a un altre situat en un nivell inferior. *Baixar la galleda al pou. Baixar les cadires al jardí.* [DIEC]

davallar v. intr. Anar, traslladar-se, moure's, d'un punt a un altre de més baix. *Davallarem de la muntanya a la plana. Un torrent que davalla de Puigcerçós.* || tr. (...) Portar de dalt a baix. *Davallar el sagrat cos de la Creu.* [DIEC]

descendir v. intr. Baixar, davallar. *Descendir a l'infern.* [DIEC]

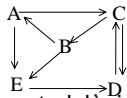
abaixar v. tr. Fer descendir a un nivell més baix. *Abaixar el cap. Abaixar l'esquena. Abaixar els braços. Abaixar veles. Abaixar-se l'ala del capell. Abaixar-se les mànigues. Abaixar-se el coll de l'abric.* [DIEC]

Desviacions descriptives: redundància

- **Repetició sinonímica:** l'expressió conté dos o més components sinònims.
- **Repetició per aïllament:** l'expressió conté dues o més subexpressions, de les quals una conté implícitament un o més trets o característiques de l'altra.
- **Repetició contrastiva:** dos o més mots o expressions que constitueixen un contrast s'inclouen com una opcionalitat en una mateixa expressió.
- **Repetició distintiva:** forma de repetició consistent en l'acumulació de característiques distintives d'un objecte.

Desviacions descriptives

- La definició com a solució i com a problema
- Desviacions estructurals: la circularitat

- Desviacions metodològiques: la redundància

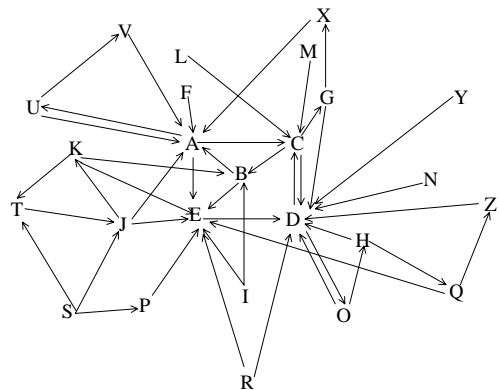
Vocabulari i estructura del diccionari

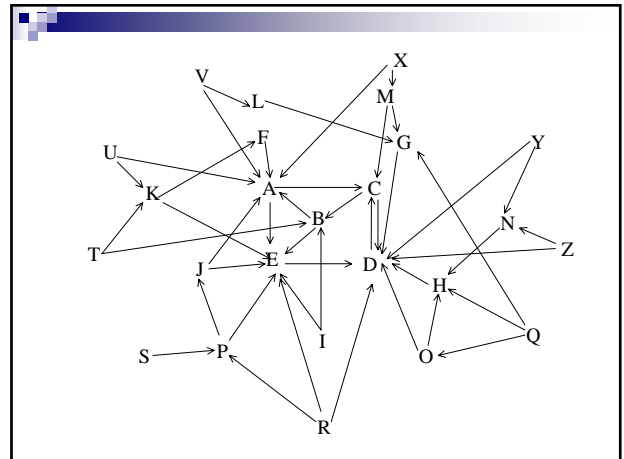
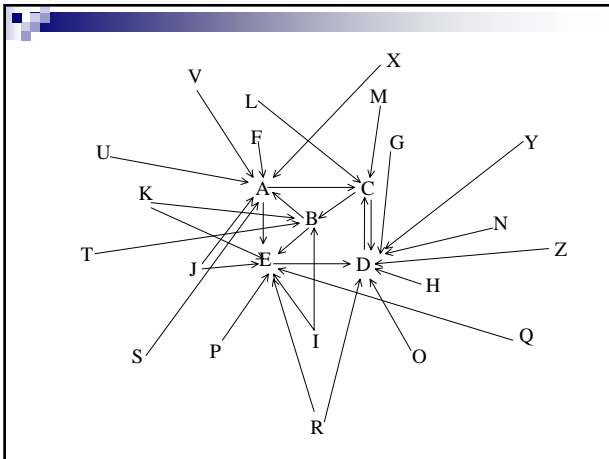
- Els vocabularis controlats: gènesi i aplicació
- L'impacte dels vocabularis controlats en les desviacions descriptives del diccionari
- Provoquen una primera reflexió sobre la sistematització dels mecanismes d'explicitació del significat de la lexicografia

Vocabulari i estructura del diccionari

- Tipus d'aplicacions:

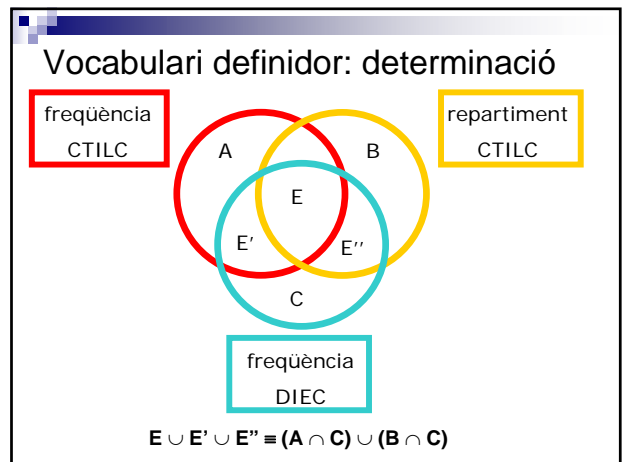
- Absència total de control sobre el vocabulari utilitzat.
- Voluntat d'utilitzar un vocabulari senzill, sense explicitar-ne les restriccions.
- Utilització dels mots continguts en una llista específica, però també d'altres mots que no formen part de la llista en uns casos determinats.
- Utilització exclusivament dels mots continguts en una llista específica, sense concretar el sentit en què s'utilitzen.
- Utilització exclusivament dels mots continguts en una llista específica, només en els sentits especificats en aquesta llista.

Vocabulari definidor: requeriments

- Mecanismes per a la determinació dels vocabularis definidors: l'equilibri entre la freqüència en un corpus i les necessitats descriptives

Del vocabulari definidor a la metallengua

vocabulari + sistema = metallengua

- ### Condicions del sistema
- Condició de regularitat
 - Condició de distinció de constituents
 - Condició d'adequació
 - Condició d'homogeneïtat discursiva
 - Condició de síntesi descriptiva
 - Condició d'univocitat
 - Condició de projecció coherent de relacions
 - Condició de transparència
 - Condició de limitació del vocabulari definidor
 - Condició d'integració

1. Condició de regularitat. En un sistema de definició lexicogràfica, les regularitats s'han de tractar regularment.

2. Condició de distinció de constituents. En un sistema de definició lexicogràfica, els constituents *extrínsecs* i els *intrínsecs* han de trobar-se distingits. Una definició lexicogràfica ha de donar informació sobre la manera com el definit s'insereix en els enunciats lingüístics, per tant, la determinació explícita de la seva naturalesa sintàctica ha de quedar recollida en la definició, a través dels constituents corresponents.

3. Condició d'adequació. En un sistema de definició lexicogràfica, la informació continguda en la definició ha de ser necessària i suficient per a la caracterització semàntica del mot.

4. Condició d'homogeneïtat discursiva. En un sistema de definició lexicogràfica, els recursos expressius no són tots els disponibles en la llengua.

5. Condició de síntesi descriptiva. En un sistema de definició lexicogràfica, una definició perifràstica ha d'aparèixer un sol cop en el diccionari, i cal evitar l'aparició de definicions repetides o semànticament equivalents, a través d'un tractament coherent i normalitzat de les sèries sinonímiques.

6. Condició d'univocitat. En un sistema de definició lexicogràfica, una definició ha de ser unívoca. En un grau màxim, cada un dels elements del vocabulari de definició ha d'estar desambigüat, ja sigui mitjançant la referenciació sobre el mateix diccionari dels sentits amb què es construeixen les definicions o bé decidint *a priori* quin sentit únic de cada mot es vol aplicar.

7. Condició de projecció coherent de relacions. En un sistema de definició lexicogràfica, cal evitar la circularitat estructural, de manera que el conjunt de relacions projectades per les definicions lexicogràfiques donin lloc a estructures coherents des del punt de vista semàntic.

8. Condició de transparència. En un sistema de definició lexicogràfica els components d'una definició han de ser considerats individualment, sense valors que en funció de la co-dependència dels elements introdueixin opacitats, com ara l'ús d'expressions fraseològiques no indicades explícitament, etc.

9. Condició de limitació del vocabulari definidor. En un sistema de definició lexicogràfica, els mots disponibles no són tots els de la llengua, i cal imposar els mecanismes de limitació adequats per a la determinació dels elements disponibles en la formulació de definicions.

10. Condició d'integració. Un sistema de definició lexicogràfica ha d'estar integrat amb els mecanismes d'explicitació referits a altres elements estructurals del diccionari. La capacitat descriptiva de totes aquestes característiques haurà de ser major o menor en funció que la mateixa definició incorpori informacions que solen anar fora; en concret, em refereixo, d'una banda, al sistema d'expressió de les subcategories dels lexemes (la transitivitat dels verbs, comptabilitat dels substantius, etc.); de l'altra, a les fórmules d'expressió de les característiques combinatòries del definit (règims preposicionals, col·locacions, etc.).

Condicions del sistema

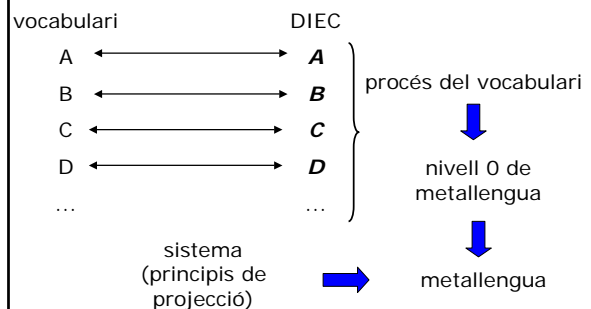
- Condició de regularitat
- Condició de distinció de constituents
- Condició d'adequació
- Condició d'homogeneïtat discursiva
- Condició de síntesi descriptiva
- ⇒ ■ Condició d'univocitat
- ⇒ ■ Condició de projecció coherent de relacions
- Condició de transparència
- ⇒ ■ Condició de limitació del vocabulari definidor
- Condició d'integració

Condicions del sistema

■ Condició de limitació del vocabulari i de projecció coherent (Weinreich, 1962):

1. Un nivell 0 en què els elements es defineixen amb el recurs de la *circularitat* (a és b; b és c, i c és a) o de l'*ostensivitat* (b, c, d són casos o exemples d'a).
2. Un nivell 1 en què els elements es defineixen exclusivament amb elements del nivell 0, però que no en formen part.
3. Un nivell 2 en què els elements es defineixen amb elements dels nivells 0 i 1
4. Un nivell 3 en què els elements es defineixen amb elements dels nivells 0, 1 i 2

Procés del vocabulari

Procés del vocabulari

■ Procés del vocabulari

Eliminació d'articles innecessaris:

A és un article innecessari si l'entrada corresponent A' representa un lexema que no apareix, sota cap forma flexional o variant apreciativa, en cap definició lexicogràfica de la mostra de diccionari.

Selecció de sentits:

El sentit S de l'article P se selecciona si el lexema P' apareix, sota qualsevol forma flexional o variant apreciativa, amb el sentit S en una o més definicions lexicogràfiques de la mostra de diccionari.

Regularització de les definicions:

La definició D del sentit S de l'article P està regularitzada si: (i) satisfà totes les condicions del sistema de definició i (ii) conté exclusivament en la seva definició mots que formen part del conjunt d'entrades de la mostra de diccionari, en algun dels sentits descrits en la mostra.

Procés del vocabulari

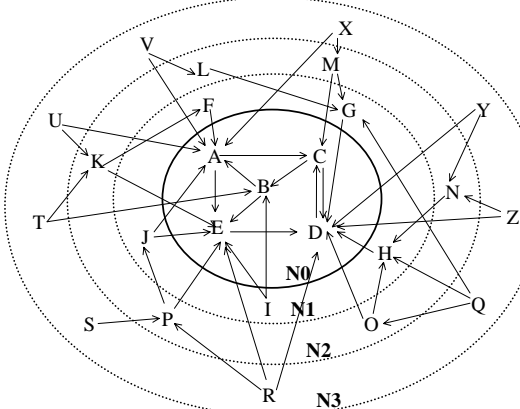
- El procés acaba quan es compleixen de manera conjunta les següents condicions:
- 1. Totes les definicions del vocabulari estan redactades amb els mots (i en una de les acepcions corresponents d'aquests) que formen part del conjunt del vocabulari.
- 2. Totes les entrades del vocabulari apareixen almenys un cop en alguna de les definicions regularitzades del conjunt.
- 3. Totes les definicions han estat regularitzades.

Procés del vocabulari

- El nivell 0, descrit en forma de diccionari, està format per:
- 1.089 entrades, que representen un total de
- 1.172 sentits (o elements de metallengua) diferents.

Condicions del sistema

- Mecanisme de projecció (adaptació de Weinreich, 1962):
 - nivell 1: les definicions només contenen mots que pertanyen al nivell 0.
 - nivell 2: les definicions només contenen mots que pertanyen al nivell 0 o al nivell 1.
 - nivell 3: les definicions només contenen mots que pertanyen al nivell 0, al nivell 1, o al nivell 2.
 - ...
 - nivell n: les definicions només contenen mots que pertanyen al nivell 0, al nivell 1, al nivell 2, ... o al nivell n-1.

Vocabulari, sistema i metallengua

- Supera els problemes descriptius dels vocabularis controlats
- Permet descriure de manera organitzada el significat lèxic i concentrar en un conjunt mínim totes les desviacions estructurals
- Integra per a la seva aplicació la caracterització completa d'un nivell axiomàtic (el nivell 0) que és la base de la projecció estructurada de tota la metallengua

Vocabulari, sistema i metallengua

- El model proposat construeix la metallengua del diccionari
- La seva aplicació demana la modificació de les pautes habituals de progressió en la redacció d'un diccionari
- La proposta és plenament "lexicogràfica"

Vocabulari, sistema i metallengua

■ Elements complementaris:

1. Elements que no són susceptibles de tenir definició lingüística pròpiament dita.
2. Verbs funcionals que en general serveixen per a l'activació semàntica dels substantius amb què apareixen. Aquests verbs són *ser, estar, fer i tenir*.
3. Elements que formen part de determinades sèries lèxiques sistemàtiques: numerals (noms i adjectius, excepte *primer*), dies de la setmana i mesos de l'any.
4. Determinats noms propis que són la base de certs processos de derivació lexical (*Mallorca, mallorquí; Verdaguer, verdagueria*; etc.).

Aplicació

teatre m.

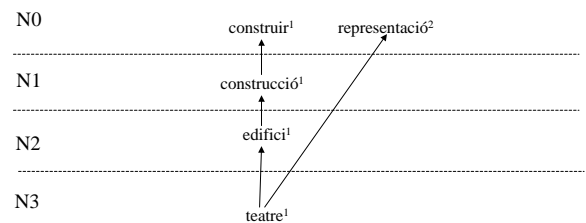
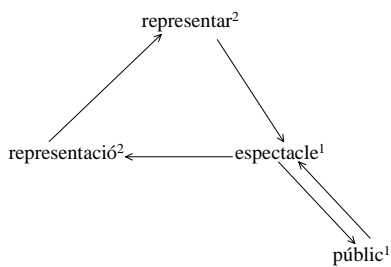
1. Edifici destinat la representació d'obres dramàtiques. (És a dir: d'obres de teatre en la tercera accepció).
- 1b Edifici amb les persones que el dirigeixen. (És a dir: que dirigeixen un teatre en la primera accepció).
2. Públic que assisteix a una representació d'un espectacle teatral. (És a dir: públic que assisteix a un teatre en la primera accepció)
3. Literatura dramàtica. (És a dir: literatura destinada a ser representada en un teatre en la primera accepció).
4. Conjunt d'obres dramàtiques d'X. (És a dir: conjunt d'obres pertanyents al teatre en la tercera accepció).
5. Profesió d'actor. (És a dir: profesió de qui intervé en la representació d'obres de teatre en la tercera accepció).
6. Lloc on s'acompleix un esdeveniment.

representació f. (...) **1.** Fet de representar¹. **2.** Fet de representar².

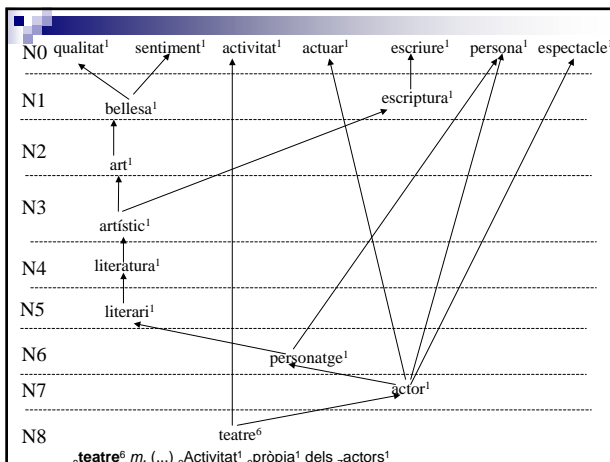
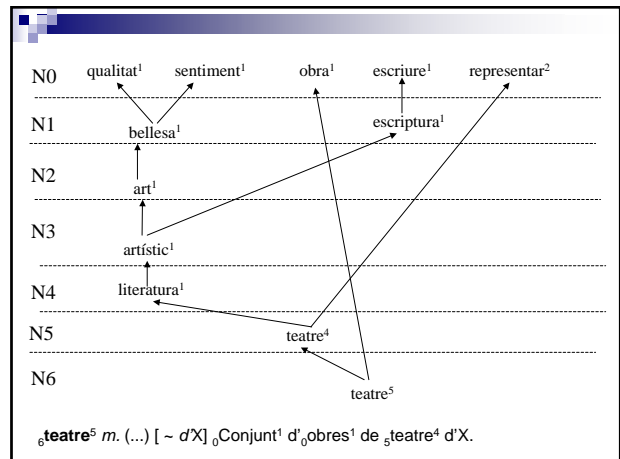
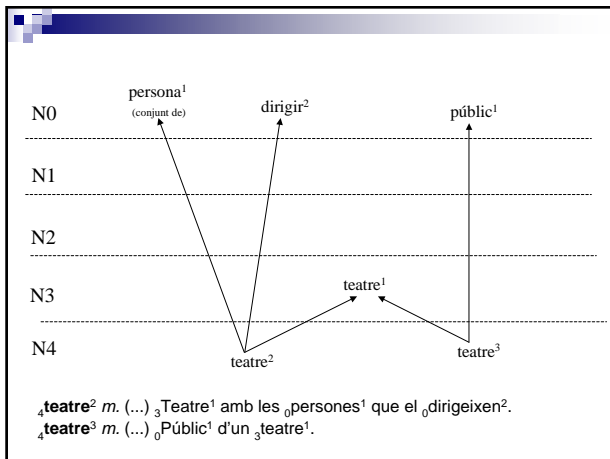
representar v. (...) **1.** [X ~ Y] X Ser allò que fa Y present a la ment. **2.** [X ~ Y] X Executar un espectacle Y.

espectacle m. (...) Representació² oferta al públic.

públic m. (...) Conjunt de les persones que van a veure un espectacle.

teatre¹ m. (...) ₂Edifici¹ ₀destinat¹ a fer-hi ₀representacions².

Aplicació

³teatre¹ m. (...) ²Edifici¹ ⁰destinat¹ a fer-hi ⁰representacions².
⁴teatre² m. (...) ³Teatre¹ amb les ⁰persones¹ que el ⁰dirigeixen².
⁴teatre³ m. (...) ⁰Públic¹ d'un ³teatre¹.
⁵teatre⁴ m. (...) ⁴Literatura¹ ⁰destinada¹ a ser ⁰representada².
⁶teatre⁵ m. (...) [~ d'X] ⁰Conjunt¹ d'⁰obres¹ de ⁵teatre⁴ d'X.
⁸teatre⁶ m. (...) ⁰Activitat¹ ⁰pròpia¹ dels ⁷actors¹
⁷teatre⁷ m. (...) ⁰Lloc¹ on s'⁰acompleix un ⁰esdeveniment¹.

Aplicació

teatre m. (...) **1.** Edifici destinat a fer-hi representacions. || **2.** Teatre¹ amb les persones que el dirigeixen. || **3.** Públic d'un teatre¹. || **4.** Literatura destinada a ser representada || **5.** [~ d'X] Conjunt d'obres de teatre⁴ d'X. || **6.** Activitat pròpia dels actors || **7.** Lloc on s'acompleix un esdeveniment.

Conclusions

- Superació dels problemes descriptius dels vocabularis controlats
- Descripció organitzada del significat lèxic i concentració en un petit grup de mots de totes les desviacions estructurals i metodològiques
- Descripció integral del nivell axiomàtic (el nivell 0) que és la base de la projecció estructurada de tota la metallengua